

ÁTTELEPÍTETT ÖSÖK
VALLÁSOS VÁLTOZÁSOK A KÖZÉP-VIETNAMI BRÚKNÁL
EGY KUTATÁS TANULSÁGAI

2005–2008 között a hallei Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung / Max Planck Institute for Social Anthropology vietnami projektjének külső „társult” tagjaként újfent terepmunkát végezhettem Vietnamban, a brúk körében. Kutatási beszámolómban ennek első tanulságait fogalmazom meg a célkitűzések függvényében, Barna Gábor munkásságához kapcsolódva mindenekelőtt a vallásantropológiai kérdésfelvetésekre koncentrálván.

A vietnami háború kataklizmái, az országegyesítést (1975) követő kommunista hatalomátvétel és politika, e politika korrekciója az 1980-as évek végétől illetve a vietnami “peresztrojka” (*đổi mới*) eredményeképp végbemenő drámai társadalmi-gazdasági változások, végezetül épp az e változások következtében (is) a központi hegyvidéken kirobbant politikai konfliktusok 2001-ben – mind olyan történelmi-politikai-társadalmi tényező, amelyek egyenként, de főleg összességükben eddig fel nem mért hatással voltak a Vietnami Szocialista Köztársaságban hivatalosan számon tartott 53 etnikai kisebbség vallási életére. Kutatásom középpontjában e nemzetiségek egyike, egy mon-khmer nyelvű hegyi törzs, a brúk álltak, akik körében 1985–1989között közép-Vietnamban, Quảng Trị tartományban hosszú időtartamú terepmunkát végeztem.¹ Jelen projekt célja a brúk újratanulmányozása volt, két évtizeddel korábbi kutatásom után, azzal a különbséggel, hogy 2007-ben végzett 4 hónapos terepmunkámra nem Quảng Trị tartományban, egykori kutatásom színhelyén, hanem attól mintegy 500 kilométerrel délebbre, egy áttelepített brú közösségben, multi-etnikus környezetben, Đắc Lắc tartományban (Ea Hiu járás) került sor. Kutatásom során a brú kultúrára és vallásra vonatkozó korábbi ismereteimet „hagyományos” állapotot tükröző kiinduló pontnak tekintve fel kívántam mérni, hogy a fentebb említett történelmi-politikai és társadalmi-gazdasági körülmények milyen hatással voltak a brú vallásra, különös tekintettel a vallásos változás fő irányvonalaira.

A „hagyományos” brú vallásnak nagyban-egészben három nagy tartománya van, amelyek mindegyike a mindennapi lét egy-egy szféráját fogja át, s ily módon napjainkban a modernizációval összefüggésben különféle problémákat vet fel. Az első az önellátó földművelés, illetve az azt kísérő éves mezőgazdasági rítusok. A brú földművelés talajváltó égetéses-irtásos „szárazrizs”- termelésen alapul(t), ami az „öshonosságra”, illetve a föld tulajdonlására vonatkozó meghatározott képzetekkel jár(t) együtt. E földművelési mód „primitívsége” és állítólagos környezetkárosító hatása, a „nomád” földművelők letelepítésének állami szinten kinyilvánított szükségessége, az 1990-es években lezajlott földreform és a „szabad” földek szétosztása egy államilag támogatott és szervezett migrációs politika keretén belül (amelynek eredményeképp az eddigi etnikai és demográfiai szintér gyökeresen megváltozott) azzal az eredmény-

¹ Ld. Vargyas 2000. és 2008a.

nyel járt, hogy mára ez a kérdés a nemzetiségekkel kapcsolatos problémacsomag politikailag talán legérzékenyebb pontjává vált.

A brúk számára a mezőgazdasági ciklus lényege vallásos szempontból az, hogy a rizs sokkal több, mint pusztán növény vagy táplálék: emberhez hasonló élő lény, amelynek „lelke” (*ruviêi*) vagy – egy öregasszony („nagyamama”) képében elképzelt – istensége, *yīang Abon*, *benne él* a növényben. Felfogásuk szerint a mezőgazdasági év során *yīang Abon* „elhagyja” a házat és „kiköltözik” az irtásföldre, ahonnan csak aratás után, az utolsó betakarított kalászkok képében tér haza. A mezőgazdasági rítusok döntő többsége ezt a szimbolikus ciklust eleveníti meg: a kezdetén a vetőmagot (amelyből néhány szemet az Abonnak szentelt házioltárban tartanak) „felébresztik”, ez után *yīang Abon* „kimegy” az irtásföldre, ahol miniatűr szimbolikus kunyhót építenek a számára. Itt tölti az év nagy részét és minden egyes rizsszámban vagy kalászban megnyilvánul; *innen* a rizsföldet és a mezőgazdasági ciklus egészét szabályozó, illetve keretek köré határoló számtalan előírás és tabu, amelyek nemcsak a szükséges rítusokat, hanem egyben a megkívánt technológiákat is előírják, a vetéstől az aratásig. A hagyományos brú irtásföldi ciklus ennek értelmében egy összetett egész, amelyben minden egyes technológiai fázishoz megfelelő rítusok járnak, s amelyben mindkettő kölcsönösen feltételezi a másikat.²

A „szárazrizs” termesztés azonban hozzávetőleg három generáció óta árasztásos/öntözéses „nedvesrizs”- termesztéssel párosul a brúk által lakott terület számos vidékén; a Đăc Lăc tartománybeli brúk ezen kívül intenzív piacorientált kávétermesztést is folytatnak. E mezőgazdasági termények egyikéhez sem járul semmiféle vallásos tevékenység. Ennek az egyszerű oka az, hogy a brúk „nem szoktak *idegen* dolgoknak áldozatot bemutatni”. Márpedig mind a „nedvesrizs”, mind a kávé (akárcsak más egyéb piacra termelt áru) „idegen” eredetűként van számon tartva körükben. Korábban³ már részletesen tárgyaltam a „száraz” és a „nedves” rizs egymás melletti művelése által felvetett technológiai és vallásos problémákat, rámutattam az előbbiről az utóbbira való áttérés mentális akadályaira. Egy konkrét eset elemzésén keresztül mindazonáltal arra a következtetésre jutottam, hogy gyakorlatias, racionális, majd-hogynem „szekuláris” attitűdjüknek⁴ köszönhetően a brúk nemcsak két eltérő mezőgazdasági technikát, de két homlokegyenest különböző (vallásos) világnézetet is össze tudnak egyeztetni. Véleményem szerint tehát elvileg semmi sem állt a „szárazrizs” termesztésről a „nedvesrizs” termesztésre való áttérés útjában.

Đăc Lăc tartománybeli adataim teljes mértékben megerősítik korábbi véleményemet. Itt, az öntözéses rizstermesztés és a piacorientált kávétermesztés kizárólagos hazájában a brú mezőgazdasági világnépe „elvallástalanodása” nyilvánvaló. A talajváltó égetéses-irtásos gazdálkodás teljes megszűnése (amelynek okai között az általános föld- és erdőhiány, valamint e gazdálkodásforma állami tiltása a legfontosabbak) a „szárazrizshez” kapcsolódó hagyományos rituális ciklus majdnem teljes eltűnéséhez vezetett. Egy kis „hálaadó” áldozattól eltekintve, amit néhány család fő mutatott be néhány csirkével az öntözéses rizsföldeken lezajlott aratás végén, gyakorlatilag semmi sem maradt meg a régi vallásos ciklusból. Mindössze egyetlen virág,

² Ehhez lásd Condominas „rituális technológiák” kifejezését. (Condominas 1983. 23).

³ Vargyas 2003. E tanulmány első, idegen nyelvi megfogalmazásai – konferencia-előadások formájában – az 1990-es évek közepére mennek vissza.

⁴ Erről részletesebben lásd Vargyas 2008b.

amit *yīang* Abon „lelkéhez” szoktak társítani, s amelyet napjainkban néhányan a ház körüli kávékertekben ültetnek „emlékül rá”, szolgál mementóul az egykor volt vallásos képzeteknek.

A brú vallás másik nagy tartománya az egyénnel és annak sorsával, a betegségekkel és a balszerencsével illetve a természetfeletti csapások magyarázatával kapcsolatos. Ez a szféra a sámánizmus és a (vallásos-mágikus) gyógyítás szférája, amely az emberek világát és sorsát irányító és felügyelő természetfölötti lényekbe vetett hitet tükrözi. Bár e képzetekkel kapcsolatban Vietnamban a hivatalos nézetek és (elő)ítéletek változóak, általában mégis inkább „babonának” és a kommunista népnevelés által kiirtandó „rossz szokásnak” szokták tekinteni őket. Ezt a véleményt és gyakorlatot visszhangozza egyébként a Đắc Lắc tartományban különösen erős vietnami protestáns egyház is (Ea Hiu járás lakosságának mintegy a fele tartozik ide).⁵

A külső nyomás a brúk már említett gyakorlatias, szinte „szekuláris” mentális beállítottságával párosulva itt is számos változás előtt nyitotta meg az ajtót. Amikor 1985–1989-ben Quảng Trị tartományban adatközlőimmal a sámánisztikus gyógyítási gyakorlatuk és világmépük felhagyására irányuló ideológiai nyomásról beszélgettünk, válaszuk rendszerint a következő volt: *„hogyan is hagyhatnánk el az isteneinket – hiszen gyakran megbetegszünk! Adjatok nekünk orvosságot, akkor majd felhagyunk a tiszteletükkel!”*

A két helyszín és időperiódus közötti radikális különbség orvoslási és közegészségügyi szempontból (párosulva a külső ideológiai nyomással) lehet a valószínű oka annak, hogy Đắc Lắc tartományban a sámánok és a sámánisztikus szertartások szinte majdnem teljesen ellényegtelenültek. Ha néhány idős sámán még elvileg aktív is, és bármikor felkérhető szertartások végzésére, a felnövekvő generációk körében nincs utánpótlásuk, előregedő klientúrájuk egyre fogy. Éles ellentétben Quảng Trị tartománybeli egykori terepmunkámmal, ahol a sámán-tevékenység szinte mindenütt és bármikor megfigyelhető volt, 2007-ben Đắc Lắc-ban mindössze két, ún. „rossz halállal”⁶ kapcsolatos sámánisztikus szertartást láttam – a „rossz halált” ugyanis még manapság is „ki kell üzni”. De, mint maga az egyik sámán is beismerte, ettől az egyetlen eseménytől eltekintve, amelynek végzésére elhívták, egyetlen más szertartást sem végzett abban az évben. A „pogány” brúk utolsó generációjának eltávozása után, a nem túl távoli jövőben a sámánisztikus gyakorlatok teljes megszűnése prognosztizálható.

Az egyedüli szféra, ahol a „hagyományos” brú vallásos képzetek még nyomokban felfedezhetőek, az őskultusz. Részleges továbbélésének valószínű oka az, hogy a brú őskultusz sok tekintetben hasonlít a vietnamiak konfuciánus etika által

⁵ A vietnami Evangéliumi Egyházak Szövetsége (Fédération des Églises évangéliques), amely az összes korábbi protestáns egyház ernyőszervezete, 2001-ben jött létre, állami kezdeményezésre. Addig az időpontig csak az Evangéliumi Protestáns Egyház (Église protestante évangélique) volt hivatalosan elismert.

⁶ A brúk számára „rossz”, azaz nem „természetes” halál az, amely baleset következtében következik be, ahol következképpen vér folyik. E halálnemek rendkívül változatosak: „a tigris felfal”, „az elefánt agyontapos”, „a kígyó megmar”, „a kivágott fa rád dől”, „az irtásföldön meggyújtott tűzben bent égsz”, „vízbe fulladsz”, „háborúban lelőnek”, „felrobban az akna a lábad alatt”, stb. Ezek az okok egységes kategóriaként, „rossz halálként” állnak szemben a „jó”, azaz „természetes” okok (betegség, öreg kor) következtében bekövetkezett halállal.

vezérelt őskultuszára, és így, legalább mint részben „jó szokás”, a brú vallásos jelenségek köréből a legkönnyebben elfogadható a vietnami államalkotó többség számára. „Hagyományos” környezetben a halottak és az ősök kultusza, illetve a velejáró periodikus halotti emlékünnepek – amelyek végén, három generáció elteltével, a *halottakból ősök* lesznek – a brú vallásos élet csúcspontjai. Hasonlóképp, a brú panteon legfontosabb alakja, az elhunyt patrilineáris őseket egyetlen természetfeletti lény formájában összegző és megtestesítő *yīang* Kaneaq ugyancsak alapvető a brú társadalmi szervezet legfontosabb funkcionális egységének, a patriáogatnak⁷ a körülhatárolásában és összetartásában. Ez utóbbit ugyanis elsősorban a közös ősekre (*Kanea*) és az ugyancsak közös, „új keletű” halottakra való hivatkozással szokták meghatározni („az ágazat olyan csoport, amelynek közös halottai és közös ősei vannak”). A „recens, nem túl régi” halottak pedig brú felfogás pedig azok, akik három-négy felmenő generáción (!) belüli haláluknak köszönhetően még nem fuzionáltak az egységes ősiszten képében.

A rendkívül bonyolult és nagyszabású halotti komplexum sok eleme – úgy tűnik – nem maradt fenn még a „pogány” Đăc Lăc-beli brúk között sem: nem tartanak már periodikus halotti emlékünnepeket, ún. másodlagos temetkezéseket (ezek a brúknál szimbolikusak, amennyiben a halottakat *de facto* sohasem exhumálják, hanem miniatűr fakoporsókba helyezett vasdarabokkal helyettesítik őket);⁸ a sírok már vietnami típusú kőépítmények; a temetkezés struktúrája leegyszerűsödött: elmaradtak a bivalyáldozatok, nincsenek halotti énekek (*aruai, paryōng*)⁹, nincs gongzene és tánc a temetés előtti éjszakán stb. De a halotti komplexum néhány kulcseleme, mint például az erdőben (napjainkban a kávéültetvényeken) a „recens” apaági halottak számára épített ház formájú oltár/szentély (*dōng nsák*), vagy az ágazatvezetők házaiban az ősiszten, Kaneaq oltárai még számos helyen megtalálhatók. E tekintetben megjegyzendő, hogy a protestáns zelotizmus nagyobb veszélyt jelent az őskultusz és általában a brú vallás még megmaradt elemeire, mint a vietnami kommunista ideológia: a protestáns hitre térés teljes szakítást feltételez (sőt követel meg) a hagyományos brú vallás valamennyi formájával, különösen az istenségeknek és az ősöknek bemutatott áldozatokkal.

Az egymással vetélkedő ideológiák és a rohamléptekben haladó modernizáció ellenére is napjainkban valamiféle vietnami formákkal ötvözött legyöngült őskultusz látszik a Đăc Lăc-beli „pogány” brúk vallásának középpontjában állni. Ennek megindító példaként vehettem részt egy házavató ünnepségen, ahol a vietnami típusú, földre épített, csempézett kőház kávéskertjében, a „recens” halottak számára készült szentélyben (*dōng nsák*) a családfő-ágazatvezető őseit és „recens” halottait külön áldozati szertartás keretében hívták, hogy „kövessék” leszármazottaikat Đăc Lăc-ba! Őshazájukban, Quảng Trĩ tartományban már senki sincs életben az ágazatból, sőt a falu is elnéptelenedett egy vízzáró gát építkezési munkái miatt: a felduzzasztott víz rövidesen előnti majd a teljes vidéket. „*Hogyan maradhatnátok életben az általunk bemutatott áldozatok nélkül?*” Így 35 évvel leszármazottaik háborús viszonyok közti drámai áttelepítése után követték őket immár őseik is – hogy áttelepített élők és áttele-

⁷ *Ntāng*: névvel megnevezett, lokalizált, patrilineáris és patrilocális, exogám szolidáris rokonság, amely közös leszármazását egy apaági őstől *de facto* ki tudja mutatni.

⁸ Ld. Vargyas 2001a.

⁹ Ld. Vargyas 2001b.

lepülő ősök kölcsönösen gondoskodhassanak egymásról, ha azt a szükség megkívánja.

A politikai-ideológiai indoktrináció Szkülájája és a társadalmi-gazdasági modernizáció Kharübdiszé között a brú vallás változásának kettős trendje látszik kirajzolódni: 1) a korábbi vallásos képzetek egyszerűsödése, a privát szférába való visszahúzódás és végül a teljes felejtés/vallásvesztés, illetve 2) evvel ellenkezőleg vagy egyidejűleg, a világvallásokra (protestantizmus, buddhizmus, konfucianus alapú vietnami népi vallásosság) való áttérés. E folyamatban a brú vallás régi elemeinek fennmaradására csak akkor és annyiban van esély, amikor és amennyiben e vallások eltűrik a korábbi elemek új formákban való – legalább részleges – továbbélését. A vallásos tolerancia valamiféle formája sokkal valószínűbb a vietnami/buddhista, mint a protestáns esetben. Akármelyik folyamat menjen is azonban végbe, a brú vallás általam mintegy negyedszázaddal ezelőtt megismert „hagyományos” formája már csak a vallásantropológiai szakirodalom szintjén marad(hat) fenn – mementóként.

IRODALOM

CONDOMINAS, Georges

1983 Aspects écologiques d'un espace social restreint en Asie du Sud-Est. *Études rurales*, 1989–90–91. 11–76.

VARGYAS Gábor

2000 *A la recherche des Brou perdus, population montagnarde du Centre Indochinois*. Les Cahiers de PENINSULE, No.5. Études Orientales/Olizane.

2001a A brú túlvilág a temetkezés tükrében, in: PÓCS Éva szerk. *Lélek, halál, túlvilág. Vallásethnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 49–58. (újra közzölve in: VARGYAS Gábor 2008 *Dacolva az elkerülhetetlennel. Egy közép-vietnami hegyi törzs, a brúk kultúrája és vallása*. L'Harmattan, Budapest, 2008. 145–163.

2001b Intangible culture of the Bru: preservation, promotion and reassertion of values, in: SALEMINK, Oscar ed. *Viet Nam's Cultural Diversity: Approaches to Preservation*. UNESCO Publishing/Memory of Peoples, Paris, 199–204.

2003 A rizs, a rizsistennő és a sarló: „rituális technológiák” változás közben. A brú vallási rendszer kreativitásáról, in: PÓCS Éva szerk. *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. (Studia Ethnologica Hungarica IV.) L'Harmattan, Budapest. 141–157. (újra közzölve in: VARGYAS Gábor *Dacolva az elkerülhetetlennel. Egy közép-vietnami hegyi törzs, a brúk kultúrája és vallása*. L'Harmattan, Budapest. 2008. 82–106.)

2008a *Dacolva az elkerülhetetlennel. Egy közép-vietnami hegyi törzs, a brúk kultúrája és vallása*. L'Harmattan, Budapest.

2008b *Mentalitás, vallás és társadalmi gyakorlat a vietnami brúknál*. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Kézirat, 9 oldal.